

Lajtorja, faltörő kos, igazoló levél

Kanonizációs kísérletek, pozícióstabilizálások és a kiépülő Ady-kultusz stációi 1909 és 1919 közt*

Az Ady halála utáni Ady-kultusz nem a félművelt emberek eszeveszett rajongása volt, hanem a tömeglélek hódolata, ösztönös elégtételadás, igazságtevés az élő Adyt ért sok igazságtalanság után és mindenekelőtt nagyon természetesen a közönség értékesebb részének örök lelki szüksége a költészet szépségeire, örök felemelkedni vágyása a zseni magaslatai felé.

A fentebbi sorokat Kosztolányi hírhedt cikkére, ismert *A Toll*-beli vitairatára válaszképp írta Ady „minden titkainak tudója”, Földessy Gyula 1929-ben.¹ Az eredeti revíziós cikk, mely Király István szerint a két háború közti időszak „legerőteljesebb, mindmáig elható, újból meg újból feleledő, nemcsak az irodalomtörténetet, de a napi kritikát is foglalkoztató vitájának létrehozója volt”,² olyan szentenciákat tartalmazott, miszerint Adyról az 1910-es években sem lehetett józan kritikát írni, akkor sem, amikor végletesen „modorossá vált”. Egyrészt cimborái és hívei – ahogyan Kosztolányi utóbb nevezte – „fullajtárjai” miatt, akik ellenálltak a kritikának s ezek közlésének, másrészt mert Ady maga sem tűrte a legcsekélyebb kritikát. Kosztolányi mondataival ma is nyilvánvalóan lehetne vitatkozni, több ponton is árnyalni azokat, mindenesetre az ezek realitását „merőben valótlanoknak” mondó Földessy válaszcikkében nem csak az Ady halála utáni időkre, de már az életében született kritikákra is kitért, s ezek kapcsán a kultusz kezdeti kialakulásáról az alábbiakat jegyezte fel. „Magától értetődő állásfoglalása volt ez az új nagy művésztől való elragadtatásnak és az Ady elleni sértő, csúfon-

* A tanulmány írása idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesültem.

1 FÖLDESSY Gyula, „Ady, Babits, Kosztolányi: Az Ady-vita mai állása”, *Széphalom*, 3. sz. (1929): 341–350.

2 KIRÁLY István, „Individuumközpontú világkép, társadalomközpontú világkép: (Az Ady-revíziós vita)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 578–606.

dároskodó, rosszhiszemű támadások és értetlenkedések szükségképpen ellenhatásának.” Földessy érve, ha alapvetően lélektani is, közelebb áll a valósághoz, ha Ady első költői évtizedét az eltelt bő százöt év távlatából vizsgáljuk, csak-hogy az objektívnek gondolt sorok után így folytatta:

S a zseniknek, a szellemi élet szuverénjeinek a megértők részéről különben is az elismerés hódolata szokott kijárni és nem kicsinyeskedő, aprólékoskodó bírálókat. Ám bírálják a kisebb-nagyobb tehetségeket, de a zsenit, aki elemi erő és természeti megnyilatkozás és szuverén önvilág: megismerni és megérteni kell és nem emberi-művészi foltjai után kutatni. Mit fürkészsem, hogy ebben vagy abban a beethoveni vagy rembrandti opuszban hol maradnak el ezek a mesterek maguk mögött?³

Földessy nyilvánvalóan önmagára is vonatkoztatta annak a Kosztolányinak a sorait, aki véleménye szerint egykor még szintén pozitívan s lelkendezve nyilatkozott úttörő pályatársáról, de aki később Ady poézisében egyfelől költői hanyatlást s az ugyanekkortól (a tizes évektől) fokozatosan erősödő kultuszt emlegetett. Földessy a *Nyugat*-ban közölt válaszcikkében részben elismerte ugyan, hogy Ady halála óta „a nagypublikum zseni-kultuszába sok visszásság-groteszk-ség is vegyült”,⁴ ugyanakkor arra is utalni engedett, hogy egyetlen életmű sem egységesen magas, vannak visszahanyatlások és kicsúcsosodások benne, mindezekelőtt azonban két dolgot hangsúlyozott. Egyrészt, hogy a 20. század első két évtizedének fordulóján még merőben más erőviszonyok uralkodtak az irodalmi életben, vagyis Adyt életében folyamatosan támadták, tiltották, gúnyolták és korlátozták, másrészt, hogy bár hívei ezen „tartását”, harci énjét is csodálták benne, mégis – ha kellett – Adyt saját táborán belül is bírálták. Nem kérdéses, hogy – főként 1908-tól, a *Nyugat* és *A Holnap* megindulásának évétől – Ady-nak nem pusztán költészettani, irodalomesztétikai, ergo szépirodalmi bírálatokkal, hanem igaztalan vádak özönével is szembe kellett néznie: széleskörű megítélését sokáig és elsődlegesen a népes ellentábor, vagyis az akadémiai körök és a konzervatív irodalmi véleményformálók által uralt médiabirodalmak határozták meg. Az őt érteni vélők, ismerők és elismerők, vagyis a poézisét a maga rangján értékelők még igencsak kisebbségben léteztek ebben az időszakban. Ha szórványosan is, de kimutatható ugyanakkor, hogy Adyt saját táborából is többen figyelmeztették: a kezdetektől atyai szigorral figyelte és bírálta például Schöpflin Aladár, s a nyilvánosságban, de főként Adyhoz írt leveleiben számta-

3 FÖLDESSY, „Ady, Babits, Kosztolányi...”.

4 Uo.

lanszor „a kegyetlenségig élesen”⁵ kritizálta őt Hatvany is. Ady kritikát tűrő attitűdjét jól jellemzi, hogy volt, akiktől nagyon is elfogadta azt: Horváth János barátságát például kereste, annak sok tekintetben Adyt totálisan félreértő, kemény és igaztalan bírálatai ellenére is. Vagyis bizonyos véleményformálók esetében tudott és akart is tárgyilagosan tekinteni önmagára, irodalomesszményére, költészetére s akár pózaira is. Földessy ugyanakkor észrevétlenül is válaszában mindvégig egy nagybetűs zseniről írt, egy korát megelőző úttörőről, egy abszolút egyedülálló jelenségről, akit emberként számos igazságtalanság ért, hazug és lejárató váddömping övezett, s akit alkotóként hívei elragadtatással fogadtak, s olykor sajátos érdekeik szerint igyekeztek csak védelmükbe venni. Ezen igyekezetükben leginkább Ady mint jelenség számított, mint szimbólum jelent meg maga is, aki egyszerre volt vezér, faltörő kos és áldozat, vatesz, s ezért életműve gyakran infantilizálódik is, abban az értelemben, hogy észrevétlenül is a „vagy jót, vagy semmit” attitűdjeit alkalmazzák rá. Kisajátítása ezért a kortársi elragadtatás olykor ösztönös, ám nem feltétlen tudatos hangjain túl óhatatlanul az Ady-kultuszt készítette elő már a fájóan rövid életút alatt is. Ez a rövidség, ez a két évtizedbe sűrített poézis pedig az önsorsrontó, ugyanakkor korát megelőző próféta tragikusra hangolt szerepkörei révén egy eleve kész, igen szűk sémára épült, ilyet mozgatott. Ebben a korai halál is mint okozat a másokkal való szakadatlan harc eredményeként konstituálódott, miközben a vezér-szerepet vagy a vádként hangoztatott „hiszterikus zseni”-portrét erősítette, s érthető módon csak ritkábban élt a helyét nem leelő, önmagával is folyamatosan hadakozó, elbizonytalanodó és magányos alkotó árnyaltabb, komplexebb képével. Az alábbiakban mindezek fényében vizsgálom az életmű utolsó tíz esztendejének néhány momentumát, tulajdonképpen három aspektusból: az Ady-kanonizáció mögötti intézményes versenyhelyzet irányából, vagyis a kisajátítás és pozíciósztabilizálás felől 1909-ben; a publikum szemében ugyanekkor végképp beérkező poéta szakmai sikerei mögötti belső diszpozíciók, elbizonytalanodások kérdésköre felől; végül a halált követő kisajátítás és az örökségéhez méltó szellemi hivatkozási alap egy esettanulmányyszerű példajaként az első Emléktársaság körüli sajtópolémia általam rendszer-tipikusnak gondolt szólamai felől.

5 Földessy Gyula kifejezése. Uo.

I.

A magyar irodalmi kánonban rögzült Ady-kép egyik első forrásának kétségkívül a *Nyugat* 1909. évi júniusi Ady-száma bizonyult. Ha a kánont Szegedy-Maszák Mihály szavaival⁶ valamely közösségben irányadónak tekintett alkotások és értelmezések összességként fogadjuk el, az említett lapszám az új kánonképzés és irodalmi értékrendbeli paradigmaváltás legitimációjának alighanem egyik iskolapéldája. A lapszám tizenöt cikkét, illetve Tóth Árpád Adynak címzett versét az azóta kultikussá érett, időből kimetszett Ady-portré nyitotta: a gondolkodó, merengő művésznék, az úttörő, újat hozó ösztönös zseninek a portréja, melyet a lapszámban az őt megillető ajánlólevelek követnek. Pintér Jenő Ady halálakor, a recepciót feldolgozó, éves bontásban közreadott bibliográfiájában maga is így jellemzi a tíz esztendővel korábbi lapszámot: „Ady Endre arcképén és önéletrajzán kívül számos cikk, melyek a folyóirat olvasóit a magasztalás hangján tájékoztatják Ady költészetének jelentőségéről.”⁷ A teljes lapszámot nem célozom itt részletesen bemutatni, egyrészt mert megtettem már korábban,⁸ másrészt mert nem Ady poézisének esztétikai értékeléseként, költészettörténeti jelentősége öregbítése felől, mintsem inkább az ekkorra anyagilag konszolidált *Nyugat* programjának és modernség-elképzeléseinek népszerűsítése, tudatos kanonizációja felől gondolom azt olvasandónak, így Ady intézményes kisajátítási programjaként, végső magukhozláncolási aktusként is tekinthetünk rá. Az alig másfél éve létező, a tiszta esztétikai értékelés fontosságát hirdető *Nyugat* tematikus lapszámának visszásságát az adja, hogy törzsét – alig két írást leszámítva – valóban dicshimnuszok, védőbeszéddek, illetve Ady (az egyéniség) melletti hittételek alkotják. A főszerkesztő Osvát kérésére, de vélhetőleg Fenyő Miksa ötletére⁹ született írások közül mindjárt az első, Fenyő nyitótanulmánya, a „legek” írása, de a többi cikkben is ez az uralkodó tendencia. Fenyő, aki Adyban a modern embernek minden ellentmondásosságát látta s akarta láttatni, a megszólalás tényével gondolta legitimálni az Ady-jelenség jelentőségét. „Csoportosan, tüntetésszerűen állunk Ady mellé” – írta cikké-

6 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Minta a szőnyegen: A műértelmezés esélyei* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 79.

7 PINTÉR Jenő, „Az Ady-irodalom”, [bibliográfia], *Nyugat* 12 (1919): 1:285–303.

8 Lásd ezzel kapcsolatosan: BOKA László, „Az Ady-jelenség kanonizációs stratégiái a *Nyugat* 1909-es Ady-számában”, *Látó* 10, 1. sz. (1999): 64–70, illetve BOKA László, *A befogadás rétegei* (Kolozsvár: Komp-Press, 2004), 123–136.

9 Fenyő 1909. március 20-án levelet írt Hatvanyinak, melyben a lapszám későbbi szempontjait is felvetette. Ebben ugyan Adyt a társadalmi változások hírnökeként jellemezte, de tudatosan meg kívánta különböztetni az újságíróként is aktív egyént a poétikában megjelenített lírai éntől.

ben Schöpflin Aladár is, aki a korabeli legfőbb kritikákat kívánta cáfolni, melyek szerint Ady nem lenne elég magyar, nem elég nemzeti, sőt dekadens és érthetetlen, tudatosan hagyománytagadó, s e cáfolatok mellett egyszersmind igyekezett plasztikusan megalkotni azt a szerepkanonizációt, amelynek tételei Ady poéziséen túl úttörő és non-konform egyéniségéből is eredtek. Hatvány s maga Fenyő is – leveleikből tudjuk – Adyt a társadalmi változások hírnökeként, a kor legfőbb vihardararaként is jellemezte. A felkért szerzők – az aktuális, éppen Ady körül kicsúcsosodó országosan felkorbácsolt viták¹⁰ után – így eleve nehezen tudtak disztinválni a lírai én felöltötte pózok, illetve költői szerepfelfogások és a valós egyén társadalmi harcai, személyes vitái közt. Az elismerés talán éppen ezért is védőbeszédként jelenik meg, s sokszor már az istenítés határait is eléri. Több cikkben találunk bibliai hasonlatokat vagy utalásokat: „és lőn nyolczadik nap: Ady Endre”, vagy „ő járt a Gonosszal a hegytetőn” – írta Kéri Pál; „[m]ester, egy ifjú ember szól, ím köszöntve hozzád” – olvassuk Tóth Árpádnál. Ezek a sarkítások már azon kultikus magasságokat jellemzik, melyek Ady korábbi köteteknek erős én-tudatára, s már nagyváradi cikkeiben, publicisztikájában is megfogalmazódó, hangsúlyos küldetéstudatára építettek.

A divat, a kánon és a kultusz képletes fokozataiban az utóbbira – vagyis a kultuszra – minden esetben a merev, rögzült attitűdök jellemzőek, amelyek az egészséges szkepszist s a másként láttatást egyáltalán nem, vagy csak nehezen tűrik. E hódolati aktusok közepette Ady lírikusi teljesítményével, szövegüniverzuma vizsgálatával, annak mérlegelésével és költészettani hatásfokával alig pár szöveg foglalkozott az egész lapszámában, finom távolságtartásra pedig csak két írás vállalkozott: Babits ismert *Analízise*, s leginkább az ifjú Karinthy – sok esetben ironikus – írása.¹¹ A többi írás tulajdonképpen hittétel Ady és harcai mellett, illetve a *Nyu-*

10 Erről lásd részletesen: BOKA László, „»Szellemi erupció« – és hadi készülődések...: *A Holnap és A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja*”, *Irodalomismeret*, 4. sz. (2016): 15–32.

11 Mindketten még pályájuk legelején jártak, de fontosnak gondolták hangsúlyozni egyfelől a distinkciókat saját költészeteszményük és az Adyé között, másrészt a kritika hódolati aktusait éppúgy furcsállva, mint ahogyan a költő személyére s nem költészetére vonatkozó nyílt támadások vehemenciáját. Babits viszolygott az Adyt és *A Holnap* első kötetét ért, mindkét irányból – tehát a felületes olvasatokról eredően, illetve a „hányásig ízléstelen” dicséretnek, ajánrózások felől is – jövő sematikus minősítésektől, s legfőképp az őt magát is Ady-utánzóként, Ady-epigonként kijelölő véleményektől. Írásában ezért úgy bírál, hogy látszólag dicsér, s Adyt egyedinek, ugyanakkor folytathatatatlannak mondja. Karinthy – aki az Ady körüli vádakon, polémiákon túl a rajongás kollektív lélekállapotát is vizsgálja, s konkrétan a kultusz szót is leírja meglehetősen ironikus soraiban – egyenesen így fogalmazott: „Mert hát mi köze van a költés művészetének verekedéshez, pártokhoz, hosszú cikkekhez, a művész önmaga iránt táplált [...] csodálatához?” Majd így folytatta: „a legfontosabb Ady Endre költészetében nem is annyira az ő versei, – melyeknek egy része, az igazak, őszinték, azok, melyek nem a nietzschei hatás kultúrtermékei, irodalmunk kincsei közé került: – hanem ő maga [...] Ady Endrét nem érteni,

gat önkanonizáló, önpozicionáló gesztusa egy olyan térben, ahol a modern poézis még épp térfoglalóban van, s egy olyan időben, amikor az Ady-jelenséget és az őt követő „modernnek” kifejezést bő hét-nyolc hónapja nem is a *Nyugattal*, sokkalta inkább a berobbant, országos vitákat kiváltó *A Holnap* antológiákkal azonosítja a közvélemény.¹² Pár hónappal e lapszámot megelőzően, 1909 legelején Ignotus és Fenyő Miksa is még „hadi állapotokról” írt *A Holnap* 1908 szeptemberi, első kötete kiváltotta országos felszisszenés közepette, de nem pusztán Rákosi Jenőnek és a konzervatív oldalnak a rágalmaira adnak sommás választ, hanem azt is igyekeznek leszögezni, hogy a „modern” jelző nem csak a holnapos mozgalom sajátja.¹³

Ady vezér-szerepének megerősítésén, egyértelmű kanonizációján túl a lapszám megjelentetésének okai tehát összetettebbek: nem csupán egy meghurcolt költő védelme, s nem is csak a megújuló irodalom értékeinek, értékszemléletének elfogadtatása, vagyis a paradigmaváltás szükségességének hangsúlyozása, hanem az ekkorra konszolidálódó folyóirat modernségprogramjának a szélesebb kifejtése, a *Nyugat*nak mint új origónak, mint megkerülhetetlen központi intézménynek a bejelentése, legitimálása is az okok közt szerepel. Az ellentábor és az igen megosztott közönség részleges meggyőzésén túl pedig egy merőben új közönség teremtése, formálása, s nem utolsósorban (*A duk-duk affér* után fél évvel) Ady intézményes kisajátítása is mind ott húzódik a háttérben. Merthogy alapvetően a konzervatív oldal irányából (de olykor még a szélsőbal felől is) érkező támadások a modernnek Ady-fémjelzte poézise ellen ekkor már bő éve zajlottak, csakhogy jó ideig nem a *Nyugaton* csattantak. Annak legfőbb védőernyője akarata ellenére is *A Holnap* lett, amint azt többször Ilia Mihály is leszögezte.¹⁴ Az Adyt korábban elszigetelten támadó lejárató kampányok, amiket leginkább csak az *Al-*

hanem csodálni és szeretni kell”. Vö. BABITS Mihály, „Ady (Analízis)”, *Nyugat* 2 (1909): 1:565–568; illetve KARINTHY Frigyes, „Ady Endréről”, *Nyugat* 2 (1909): 1:560–562.

12 Schöpflin Aladár 1937-ben is így emlékezett: „A harc nem is a Nyugat ellen indult meg; az első évben nem vették észre, talán nem is akarták észrevenni, hogy a folyóirat valami mást, újat akart, mint a többi meglévő lapok. Írói, újságírói társaságokban folytak viták róla, [...] de ezek a viták nem kerültek nyilvánosságra.” SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században* (Budapest: Nyugat Kiadó, 1937), 128.

13 „A kötet, melyet Rákosi Jenő a mai irodalom megítélésénél jónak látott értékmerőül venni: a nagyváradai poéták »A holnap« kötete. [...] No hát abban a kötetben van néhány nagyon szép vers, vannak kevésbé sikerült alkotások, utánzott és utánézett dolgok, de egy sincs, mely Rákosi Jenőt feljogosítaná, hogy a »hóbortosok«, a »hisztérikus zseni« gyűjtőnevével hessegesse el magától azt a kényelmetlenséget, melyet a kötet néhány darabja neki, vagy azoknak a másoknak okozott, kik tehetségtelességüket és irigységüket abba az epezöld formulába fogták össze: »ezt végre meg kellett mondani!«.” Vö. FENYŐ Miksa, „Hadi készülődések”, *Nyugat* 2 (1909): 1:48–51.

14 Vö. legutóbb: ILIA Mihály, „Irodalmi ünnep”, *Bárka*, 1. sz. (2008): 4–6, <http://www.barkaonline.hu/ilia-mihaly-rovata/433-irodalmi-p>.

kotmány sorozatos támadásai jelentettek, 1908-tól országos méreteket öltöttek. *A Holnap* csoportos felléptétől megijedők soraiban ugyanis irodalmi és politikai hatalmasságokat találunk: Rákosit, Szabolcskát, Beöthy, Berzeviczyt, Herczeget, s később még Apponyit és Tiszát is. Antal Sándor, az első *A Holnap* antológia szerkesztőjének visszaemlékezése értelmében:

Szembe találtuk magunkat – nemcsak Pesttel, hanem – az öreg Lévy Józseftől Oláh Gáborig mindenkivel. [...] Fél esztendőn keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből is, a napi sajtóban is, a vicclapokban is, az iskolai önképzőkörökben is, állandóan csak velünk foglalkoztak. Háttérbe szorultak a politikusok, a primadonnák, a panamisták, a sikkasztók, az egész ország két pártra szakadt: *A Holnap* ellen – *A Holnap* mellett. Kitört a nyílt háborúság, meg kellett menteni a nemzetet a holnaposoktól. Hír szerint egy csomó diákot ki is captak az ország iskoláiból, mert a mételyes holnaposok verseit merték szavalni az önképzőkörökben.¹⁵

A vádak egy valóban országossá duzzasztott kampányban szinte minden esetben az érthetetlen, erkölcstelen és hazafiatlan, illetve a dekadens és hóbortos jelzőkben csúcsosodtak ki. Mindezen jelzőknek a „holnapos” afféle szinonimájává, majd egyenesen gyűjtőfogalmává vált.¹⁶

Az „Ady-féle veszedelem” dühös beharangozása után bő fél évvel látszólag már a hiteltelenítés, majd a komolytalanság, a képletes legyintés, a „törődni se velük” gesztusai következtek. Rákosi Jenő – miután az első antológiában minden új, modern, Adyt követő „váradí” poétáról azt írta: „ezek mintha egytől egyig Petőfi *Őrültkéjéből* vétettek volna”¹⁷ – természetesen tovább hadakozott Ady s csapatái ellen, s jobb véleménye természetesen a második kötetéről sem volt. Már azt is furcsállotta, hogy ugyanaz a szerzőgárda jelentkezik újabb versekkel, mint fél évvel korábban... Mint írta, *A Holnap* második kötete

15 Lásd Antal Sándor gépiratban maradt visszaemlékezését: ANTAL Sándor, *Ady és A Holnap*, OSZK Kézirattár, Fond 395. Nyomtatásban: ANTAL Sándor, *Ady és A Holnap* (Budapest: Madách Irodalmi Társaság, 2004).

16 „»Holnaposoknak«, »dekadenseknek«, »nyugatiaknak«, vagy »moderneknek« nevezék magukat: lényegében egyre megy...” – írta a *Magyar Hírlapban* Bársony István, 1909 legelején. Vö. BÁRSONY István, Irodalmi „modernség”, *Magyar Hírlap*, 1909. jan. 23., 1. Lásd erről még: SZÉNÁSI Zoltán, „»Az irodalom hajdani bakói és koronaírei«: A *Nyugat* és *A Holnap* fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára”, *Literatura* 39 (2013): 3–26, 17.

17 Lásd: RÁKOSI Jenő, „Holnaposokról és modernekről”, in *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909* (Budapest: Révai és Salamon, 1909), 163–169.

szomorú, némely részében lesújtó hatást tesz az emberre. Bízvást oda írhatták volna címéül: *lasciate ogni speranza!*¹⁸ Nem tudom, súlyos hanyatlás-e ez a második kötet, vagy csak azért tesz olyan visszataszító benyomást rám, mert a második. Kettőt nem bír el az ember ebből a fajtából. Akik az első kötetben hóbortosnak látszottak, azokat itt már mániákusoknak nézzük. Ott még remélhette az ember, hogy tehetőségük ki fog vergődni megrendült idegrendszerük okozta hallucinációikból, itt már rendszert csinálnak örültségükből és öntudatos kultuszt űznek belőle. [...] Ezek affektált, hazug, erőszakolt, modern szentimentális velleitások. Költői értékétől megfosztja az, hogy hazug, mert rendszert csinál belőle, kultuszt és elméletet. És alapötönsa nem csak Ady verseinek, hanem az összes Holnaposokéinak. Nevet is találtak neki: szociatív költészet. A dolog egy darabig fog menni, de nem sokáig. Az emberi nyomorúságon minden költő megindult. Énekelt is róla halhatatlan verset. De az emberi nyomorúság költői kiaknázására mesteremberi céhet csak Nagyváradon alakítottak a költők. [...] A nagyvárad reformáció nem fogja megérni saját jelszavát: a Holnapot.¹⁹

Fenyő ezekre a képtelen vádakra írta: „A filiszterek harci módja kibontakozik: most a nemzeti szellem nevében szólítják föl híveiket a védekezésre, de ha majd nem győznek a magyarság jelszavával, akkor holnap az erkölcs nevében jönnek, holnapután az egészség nevében, stb.”²⁰ Fenyő kiváló diagnosztika volt. Jól mutatja mindezt, hogy Rákosi Jenő évekkel később, az I. világháború kormányzati propagandájában is újfent összemosta a szemében nemzetrontók táborát. „A *Világ* kalóz-zászlaja” mögé bújókban a nemzetet (valójában a militarista háborús propagandát) veszélyeztető elemekként láttatta „a kőművességet, a nemzetköziséget, a radikális társadalmi politikát, az ateizmust, a nemzetiségeket, Babitsot, Adyt, a holnaposokat és a nyugatosokat”, vagyis azt „az egész groteszk világot”, mely reménye szerint már fuldoklóban és elmerülőben van.²¹

1909-ben azonban a külső, konzervatív támadásokon túlmenően, a modernek közt is nagyon fontos distinkciók és pozícióstabilizálások zajlottak a háttérben, *A Holnap* megjelenése és váratlan bombasztikus sikere ugyanis óhatatlanul versenyhelyzetet teremtett. Lassan mindenki megérezte, a várad antológiát ért sok-

18 *Az Isteni színjáték* híres mondatának második fele: „Hagyj fel minden reménnyel!”

19 Vö. [- ő -] RÁKOSI Jenő, „Versek”, *Budapesti Hírlap*, 1909. máj. 20., 1–5.

20 Lásd: FENYŐ, „Hadi készülődések”.

21 Vö. Dunántúli [RÁKOSI Jenő], „Levelek”, *Budapesti Hírlap*, 1915. nov. 12., 4–6.

szor teljesen képtelen vádák, az „öreg májak epéje”²² és a vélt „horror juvenutis”,²³ vagyis az övön aluli rágalmak ellenére a nem várt hírverés egyfelől olyan feszültségekre mutat rá, amelyek eltérő irodalomkoncepciók, különböző hagyomány- és nemzeteszmék kollektív összecsapásai mögött húzódnak, másrészt azt is jól mutatja, hogy e kialakuló harcokban az ellenreklám is reklám. Mindazonáltal a tény, hogy egy új „költői forrongás” vidékről, s nem a fővárosból indul, ráadásul olyan programmal, amit megfogalmazói több ízben leszögeztek, vagyis hogy az egyéniségeknek, az igazi tehetségnek, az individuumnak úgy kívánnak utat törni, hogy a korabeli intézményes formák ellen, az institucionalitás ásatag, 19. században megkövesedett formái ellen is fel kívánnak lépni, igen sokakat megrémisztett. Az pedig, hogy egy dinamikusan fejlődő, az új iránt igen nyitottnak mutakozó vidéki nagyvárosban nemcsak egy antológia jelenne meg, hanem – mint az több évig tervben is maradt – havi irodalmi revüt terveznek Adyval az élen, az ő főmunkatársi szereplésével megvalósítani, már a New York kávéháznak sem tetszhetett. Juhászék még természetes módon szövetségest kerestek és akartak látni Osvátékban, akiktől nem várt pofonként értelmezték az 1908 őszen épp a *Nyugat*ban közölt felületes és igaztalan Kemény Simon jegyzte kritikát, mely értékről alig, annál inkább Ady-utánzókról szólt. De ezt követően többen a *Nyugat* szerkesztőségéből még magyarázkodtak – többek között Adynak is –, fél évvel később azonban (miközben óriási várakozások előzik meg *A Holnap új verseit*) Tóth Árpád kritikájának közlésével már egyértelművé válik a leplezetlen érdekviszony. Alig egy hónappal az említett Ady-szám előtt megjelent második váradi antológiája kapcsán a *Nyugat*ban ugyanis ilyen sorokat olvashatunk:

egy általános impresszióról akarok számot adni. Túlon túl sok ebben a kötetben az olyan vers, amit irodalmi nippnek neveznék. Kedves, nem nagy értékű dolgok, egy-egy pointe-re, egy-egy hasonlatra épített költemények, egy-egy ötlet, egy-egy artisztikus téma megírásai, melyeknek a lírához nem sok közük van, s melyek mögött nem igen látom a költőt.

Tóth Árpád recenziójának zárlata még inkább árulkodó, tipikusan a kilógó lóláb esete: „A Holnap több tagját nagyon szeretem, de a Holnap mint társaság talán mégse olyan fontos és nagy dolog. Akik közülük erősek, azokat más úton

22 Dutka Ákos kifejezése. [„Öreg májak epéje csorgott végig ezen a vakmerően fiatal könyvön.”] Lásd: DUTKA Ákos, „A Holnap”, in *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, 119–120.

23 Kabos Ede kifejezése. [A horror juvenutis, az ifjúságtól való rettegés úgy fészkelődte a jó öregeket, mintha giliszta mozogna bennük”] Lásd: KABOS Ede, „Horror juvenutis”, in *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, 146–147.

is észrevették és méltányolták volna s az új magyar irodalmi nekilendülés talán ilyen társaság nélkül is elképzelhető.”²⁴ A „más úton” itt nyilvánvalóan a *Nyugatot* magát jelenti. A kanonizáció tudatos, intézményesített ténye innentől kezdve válik hangsúlyossá.

Hatvany, aki elsőként üdvözölte *A Holnapot*, s lelkendezve azt írta még 1908 őszén: „ne féljünk a szótól, itt a forradalom!”²⁵ mindvégig kiállt a nagyváradi tömörülés mellett, sőt bátor antológiájuk dicsőségét is a helyieknek, s nem a „fővárosi kiadó kufároknek” vindikálta. 1909 első felében még több ízben (akár Rákosi ellenében is) hosszú cikkekben érvelt a poétikai áttörés e megbecsülendő fórumáról,²⁶ s azokat a társadalmi változások előhírnökeinek is tekintette. Az említett tematikus Ady-számban azonban már távlatibb célokról is beszélt: tudatos, hosszútávú közvetítésről „publicum és íráság között”, ízlésformálásról tehát, majd ennél is tovább lépve, nyíltan egy új közönség teremtéséről. Az irodalmi nevelés, „ama közegek dolga [...], kiknek az új írókkal szemben, új közönség teremtésére új kötelezettségeik vannak [...] Az irodalmi nevelés, az irodalmi folyóirat dolga” – szögezte le. Hatvany a *Nyugat* ekképpen vázolt szerepe és központi feladatköre mentén az időközben anyagilag is konszolidált lapszerkesztőségen túl egyértelműen már a *Nyugat* Könyvkiadóra is célzott, mely feladatvállalásaiban ugyanerre lett hivatott. Abban az irodalmi cselekvésrendszerben pedig, amelyben az alkotás, a közvetítés és az értékelés, vagyis a feldolgozás, másképpen szólva az írói, cenzori és kritikusi, átörökítési kód is egyetlen műhelyben intézményesül, nemcsak a vallott irodalomestményt illető legitimációról, de hatalmi (vagy legalábbis autoriter) pozíciók és érdekek megszilárdításáról is beszélhetünk.

Az országos harcok a „moderneket ellen” bő másfél éven át zajlottak még, az 1908. év végi „hadi készülődések” után valóságosan is „dült az öldöklés” a modernség körül, amint azt a Budapesti Újságírók Egyesületének éves *Almanachja*-it szerkesztő Zuboly több ízben vissza-visszatérően leszögezte. Az Adyt szapuló, időről időre fellángoló kritikák mentén még évekkel később is „orkeszterek zendültek”, de a mából klasszikusnak mondott modernség-elképzelések és heterogén alkotógárdáik fokozatos térnyerését – egyúttal pedig a korábbi irodalmi mező szükségyszerű plurálissá válását – már nem lehetett megakadályozni. Az időben lezajló folyamat arányait és erőviszonyait mindazonáltal jól mutatja, hogy amikor az első világháború háttérjében propagandát mozgósító időszak újabb váddömpinget

24 TÓTH Árpád, „*A Holnap* új könyvéről”, *Nyugat* 2 (1909): 1:664–666.

25 HATVANY Lajos, „*A holnap*”, *Pesti Napló*, 1908. szept. 23., 3–4.

26 HATVANY Lajos, „A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca”, *Huszadik Század*, 1909. jan. 1., 66–74.

eredményez, s Ady „táborán” immáron az idegen minták követésén túl a hazai fiatalság végletes megmértelyezését is számon kérik, e tétel sikeres társadalmi kommunikációjának számos hívője akad. Álljon itt egy szándékosan nem irodalmi berkekből származó, adekvát példa, Kozma Miklós csapattisztnek nyomtatásban csak jóval a Nagy Háború után napvilágra került naplójából, mely hű lenyomata a korabeli többségi közvélekedésnek. Az 1915. december 15-i naplóbejegyzés szerint

[a] Budapesti Hírlapban, Rákosi Jenő egy cikkét olvasom, jól ellátta radikálisainkat az öregúr. Ez a társaság leszerepelt. [...] Azok akarnak bennünket irányítani és vezetni, akik az irodalomban megcsinálták a perdita-kultuszt? Akik magukat mindenekelő emelve az Én-kultusz örjögésében csak azok előtt borulnak térdre, kik az irodalomban hasonló marhaságokat írnak? Békén hagyhatjuk őket addig, mert nem fognak számítani és nem jelentenek semmit, amíg egymás nagyságát és zsenijét, valamint babáik legkülönbébb megnevezhető és meg nem nevezhető részét imádvá és egymás hangjától megkótyagosodva firkálnak, de Rákosi receptje szerint abban a percben fejbe kell csapni őket, mikor túlhangosak lesznek és a fiatalságot akarják megfogni.²⁷

Az idézett sorok egyértelműen az irodalomtörténet által Ady–Rákosi-vitaként ismert 1915–1916-os újabb polémia társadalmi hatását mutatják, egyúttal a vádként hangoztatott „Én-kultusz” és az „önnön és egymás hangjaitól való megkótyagosodás” felületes vádpontjainak széles körű beágyazottságát, elfogadottságát világítják meg. Tegyük hozzá, a kritikátlan hangok és a szekértáborokbeli öszszezáró szólamok felemlegetése csak részben igaz: a művész „önmaga iránt táplált csodálatát” mint esztétikumtól alapvetően idegen, idejétmúlt elemet többek közt Karinthy is szóvá tette már, épp a *Nyugat* 1909-es idézett tematikus számában, amint szó volt róla.

II.

Talán a fenti idézetekből is látható, hogy a vádiratok, akár csak a vitatott rajongás és (ha szűkebb körben is, de) az Adyt védő kultikus megnyilatkozások így vagy úgy leszűkítenek és kiemelnek, gyakorta összemosnak árnyalatokat és folyamatokat, utólagosan egyneműsítenek, és nem egy esetben idősíkokat cserélnek fel. Az

27 Vö. KOZMA Miklós, *Egy csapattiszt naplója 1914–1918* (Budapest: Révai, 1932), tizenhetedik notesz, 325, http://mtdaportal.extra.hu/books/kozma_miklos_egy_csapattiszt_naplója.pdf.

immanensnek gondolt irodalmi kérdések mellett e kultikus/ellenkultikus szövegek kritikai vizsgálata éppen ezért nem csupán egy mellékes háttérösszefüggésre, hanem nagyon is húsba vágó korabeli folyamatokra figyelmeztethet, Tverdota György szavaival szólva arra, „hogyan élnek, lélegeznek az irodalmi művek az életvilágban”. Ez pedig „a poétikai kérdések megoldásához is lényeges eredményekkel járulhat hozzá”,²⁸ már csak azért is, mert a szinkrón és diakrón hatástörténetükre is alapvető befolyással bírhat. Érvényesnek gondolom lényege szerint, amit Veres András úgy fogalmazott meg, hogy Ady saját maga is generálta kultuszát, vagyis azt, hogy nemcsak ambicionálta, de „képes is volt előidézni saját kultuszának kiépítését”, amikor ráérezett egy-egy adódó lehetőségre.²⁹ Vagyis a Harold Bloom bevezette kategóriákban olyan „strong”, vagyis „erős” szerzőnek tekinthető, aki bizonyos esetekben tudatosan élt az önkanonizáció szereposztó lehetőségeivel. Olykor felnagyított szereptudatát, saját korát megelőző váteszségét, küldetésstudatát, sorsszerű (ezért tragikus felhangú) harcait ön maga értékszémlelete és környezete elmaradt társadalmi valósága közt már az *Új versek* és majd a *Vér és arany* is kiemelt helyen (jól megkomponált ciklusokban) rögzítette, elég, ha csak *A Hortobágy poétája*, a *Korán jöttem ide* vagy a *Menekülj, menekülj innen* jól ismert soraira utalunk. Sőt, mindezeket megelőzve már nagyváradi első vitacikkeiben is felismerte, hogy hazájában „a gondolkozót megfojtja a világ.” A *Szabadság* című lapba egy, az élet megpróbáltatásai elől öngyilkosságba menekült joghallgatóról jegyezte le: „Éreznie kellett, hogy a tehetség nem áldás; átok. Éreznie kellett, hogy az ő érzékeny agyveleje vagy örökre zaklatni fogja, vagy elborul.”³⁰ E tételek később Ady önmegszólító verseiben is mind gyakrabban fordulnak elő. A gyakori önmegszólítás is tulajdonképpen még romantikus hagyomány. Michael Gamer e tulajdonságot „pozicionáló tudatosságnak” nevezi, s épp a romantika korabeli szerzőktől eredezteti, akik „bár több ízben úgy állították be önmagukat, mint akik érdektelenek e folyamatokban”, mégis alapvetően és hatványozottan „társadalmi szerzők” (*social authors*), akik együtt munkálkodtak és terveztek a szerkesztői, kiadói, terjesztői világ legjavával.³¹

28 Lásd: TVERDOTA György, *Hagyomány és lelemény: A magyar irodalmi modernség első hulláma* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2018), 110.

29 VERES András, „Szempontok Ady »depolitizálásához«”, in *Újraolvasó: Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán és MENYHÉRT Anna, 43–50, (Budapest: Anonymus Kiadó, 1999), 45.

30 Vö. ADY Endre, „A kitüntetés”, *Szabadság*, 1900. jún. 2., 4; ua., in ADY Endre, *Összes Próza Művei: Újságcikkek*, szerk. KIRÁLY István, LÁNG József és VEZÉR Erzsébet, s. a. r. VEZÉR Erzsébet, 11 köt., 1:282–283 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 283.

31 Vö. Michael GAMER, *Romanticism, Self-Canonization, and the Business of Poetry* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

Ady azonban, tegyük mindezek után hozzá, többes okból (éppen 1908-at követően) nem tudott sikeres lenni a fővárosi kiadói körökben,³² a Nyugaton kívül nem sok támogató cimborája akadt s az új, polarizálódó irodalmi életben meglehetősen „politikátlannak”, járatlannak is bizonyult. Jómagam is Veres Andrásához hasonlóan érveltem húsz évvel ezelőtt, ugyanakkor szükségesnek érzem kiegészíteni e véleményem azzal, hogy az életútbeli hangsúlyos események időbeli láncolatában Ady belső diszpozícióit, elbizonytalanodásait és vívódásait sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindenekelőtt magányát és félelmeit, látszat-magabiztossággal leplezett kétségbeeséseit és az ebből adódó gyötrelmes kiútkereséseit, többek közt olyan, máig fontos szövegek kontextusa esetében, mint például *A duk-duk affér* vagy a *Magyar lelkek forradalma*.³³ Előbbiben Ady elrúgott magától ellenfelet és barátot egyaránt (Juhász Gyula emlékezetes módon a magányos oroszlán elbődülésének nevezte utóbb a hírhedt, talányos cikkét), utóbbiban pedig a külső harcok vezéréként hitet tett egy már megtörtént szellemi áttörés mellett, amelynek ő maga is vállaltan az egyik katalizátora volt. Ugyanakkor 1909 folyamán sikereivel, az új magyar poézis éllovasaként tekintett végső beérkezésével fordítottan arányosan nőnek félelmei, belső elbizonytalanodásai, vívódásai, kiútkeresései, s ezeket nem egy ízben épp a látszólagos magabiztos korábbi kinyilatkoztatásokkal igyekszik palástolni. Sohasem könnyű s egyértelmű a distinkció, ha a kultusz kiépülésének szinkrón folyamatai felől szemléljük Adynak (vagyis a korábbi iskolákat és szemléleteket anakronisztikusnak mondonak, az autoriter irodalmi rendet lebontónak) a cselekedeteit és a magán-megnyilatkozásokban is rögzített belső diszpozícióit. A magát korábban óhatatlanul kétes hírnévbe hozó poeta 1908 és 1909 fordulójára szembesül azzal, hogy ha nem is kell „kegyetlen irtó-hadjáratot” indítania a saját iskolája ellen – mint azt számára, egy meghasonlott pillanatában éppen Herczeg Ferenc indítványozta –, neki, aki korábban tudatosan hadat üzent tekintélynek és iskolának,³⁴ valamiképpen el kell határolódnia rajongóitól és kiátkozóitól, követőitől és vádlóitól egyaránt.

32 Ady korai költői pályaszakaszának egyik legavatottabb kutatója, Herczeg Ákos is figyelmeztetett több írásában arra, hogy Adynak még az olyan sikeres, kompakt kötetei után is, mint a *Vér és arany*, tulajdonképpen kilincselnie kellett a kiadóknál. Mennyivel nehezebb dolga lehetett tehát a korai, debreceni s nagyváradi kötetei esetén! Vö. HERCZEG Ákos, *Az én alakzatai a modernség küszöbén: Szubjektivitás és költőiség Ady Endre lírájában*, [doktori disszertáció], (Debrecen: Debreceni Egyetem, 2014), <https://docplayer.hu/3443799-Doktori-phd-ertekezes-az-en-alakzatai-a-modernseg-kuszoben-szubjektivitas-es-koltoisege-ady-endre-lirajaban-herczeg-akos.html>.

33 Lásd erről: BOKA László, „Megtorpanások és kiútkeresések: Ady Endre két polemikus cikkéről, 110 év távlatából”, *Szépirodalmi Figyelő*, 1. sz. (2019): 47–67.

34 Ady Endrét „abba a furcsa helyzetbe juttatják, hogy ő, aki hadat üzen a tekintélynek és iskoláknak, tekintélylyé lesz”. Lásd *A duk-dukot* is részben kiváltó írást: HORKAYNÉ [HERCZEG Ferenc], „Ellesett párbeszéd”, *Új Idők* 14, 44. sz. (1908): 367–368.

Vezér Erzsébet jegyezte fel, hogy Ady „személye és költészete” együttesen tudta egy táborra formálni a moderneket. A konzervatívok szemében Nagyváradon és Pesten „zugiskolákat” alapító Ady némiképp a szándékos botránkoztatás, a Nietzsche ihlette tagadás és korábbi küldetéstudat révén továbbra is látványos külvilági harcokat vívott, de az őt éltető és a még hangosabb támadók közt végletesen magányos, az áhított Mindenség-keresésben (szerelemben, mámorban, Isten-hitben) pedig sikertelen és céltévesztett volt, belső őrlődéseiben önmagára maradt. Az említett időszak több irányból is az interiorizált kételyek és a külvilág felé megnyilvánuló hadakozások diszharmonikus ideje, amit már a Léda-szerelem végzetes megkopása s az egyre sűrűbb magánéleti viták is terheltek, amelyek együttesen meghasonlásokkal terhes komoly krízishelyzetbe állították Adyt.³⁵

Felszín alatti, belső vívódásai külső sikereivel tehát fordítottan arányosan nőttek. Szakmai sikereiből márpedig 1909-ben kijutott bőven, akkor is, vagy éppen annak ellensúlyozására is, hogy a körülötte dúló politikai harcok látványosan folytatódtak. A konszolidálódó *Nyugat*nak első számú poétája 1909 márciusában *Új csapáson* címmel novella-füzetet is megjelentetett, áprilisban az ő verseivel az élen látott napvilágot *A Holnap új verseinek* antológiája, június legelső napjára pedig megjelent a *Nyugat* visszás, említett tematikus Ady-száma is, benne hívei és kortársai őt ünneplő soraival, melyek deklaráltak is a magyar poézis megkerülhetetlen origójává emelték. Ugyanakkor továbbra is céltáblája maradt különböző vicc-lapoknak és paródiaköteteknek (például a fővárosban sikerrel terjesztett *Holnapután kiskedden* címűnek),³⁶ idegei megtépázottak, magánélete végső válságba került, egészségi állapota tovább romlott. Júliusban egy hónapig a kolozsvári idegklinikán gyógykezelte magát. Innen küldte július 9-én *A föl-földobott kő* remek sorait Osvát Ernőnek. Az év nyarán egy Bölöni György szervezte reprezentatív festészeti vándorkiállításnak a matinéján, a holnaposok és Gulácsy Lajos körében maga olvasta fel lelkes váradi közönségének frissen komponált versét, a *Szeretném, ha szeretnéneket*. E jelenetet éppúgy tekinthetjük a kultusz tudatos és látványos továbbépítésének, mint ahogyan az esendő, sorsszerűen és menthe-

35 Vö. N. Pál József az 1908-as költemények keletkezéstörténetéhez és kontextusaikhoz írt véleményét: ADY Endre, *Összes Versei: (Költemények, alkalmi versek: 1908–1909)*, kiad. N. PÁL József, 4 köt. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2006), 4:212.

36 A tizenhat oldalas kis kötet sokkal nagyobb példányszámban fogyott, mint a két *A Holnap* antológia összesen. Vö. LOVÁSZY Károly, szerk., *Holnapután kiskedden: Modern poéták verses könyve, melyből a nyájias publikum megtudja mimódon pöngetik a lantot Magyarhon új dalosai* (Budapest: Kertész József könyvnyomdája, 1909).

tetlenül magányos ember őszinte, végső segítségkiáltásának.³⁷ „Soha meghatottságnak ilyen jelenetét nem láttam – Gulácsy Lajos hosszú szerzetesalakja, mint a kivert testvér árnya, sírva borult a nyakába, és alázatosan megcsókolta” – írta évekkel később az esemény egyik szervezője, a szemtanú Dutka.³⁸

1909 második fele szakmai téren további sikereket is hozott: Ady vidéki nagyvárosokba szervezett irodalmi estek és matinék főszereplője lett, októberben szintén Nagyváradon, a Fekete Sasban zajlott óriási érdeklődés mellett a *Nyugat* és *A Holnap* közös matinéja (ekkor születik a *Hiába hideg a hold is*), novemberben elnyerte a főváros 2000 koronás irodalmi díját, a hónap legvégén pedig a fővárosi Royal szállóban Ady–Beretvás Hugó közös estet tartottak. Mindez látszólag Ady zajos sikereit, végső beérkezését jelenti. Mégis, a folyamatos útonlevés, a helyét sehol sem találó ember kiútkeresése további félelmekkel is párosul. Magányérzete minden látványos elismerés ellenére ekkor teljesedik ki végképp: „Szívbélieg a leghitványabb, legmegnérdemeltebb, legjövendőtlenebb a sorsom. Senkim sincs és nincs merre menjek” – írta Hatvanynek egyik temesvári felolvasóestről a fővárosba visszatérve, 1909. október végén.³⁹ Egy héttel később, a november 1-én született *Félelem és írás* című cikkében már-már félelemmel vette tudomásul ismertségét és elismertségét:

De mióta – üzletileg szólván – akcióban vagyok, van egy még halálosabb félelmem: megértenek. Harminckét éves az ember, nem szereti Horatiust s az udvari költőket és hozzászókot, hogy a jó költő megdöglik, mielőtt sokan vették volna észre. És ekkor azt látja, hogy észreveszik, pláne Magyarországon példátlanul ütik, kiabálják, simogatják, látják. Meg kell ijedni, s én vajmi sokszor azt hiszem mostanában, hogy szélhámós vagyok, már majdnem siker-ember. Más is a helyemben mivel vigasztalná magát, mint hogy azok sem értik, akik értik? Én is ezt teszem, mert nagy félelmemben legkevésbé a banalitásoktól félek.⁴⁰

37 A vers és az előadása a napilapok tudósításai szerint könnyeket fakasztott: „egyszerre volt bocsánatkérés és magyarázat a duk-duk affér miatt. A jelenlévők pontosan értették.” Lásd erről többek közt: ROCKENBAUER Zoltán, *Apacs művészet: Adyemus a festészetben és a kubista Bartók (1900–1919)* (Budapest: Noran Libro, 2014), 103.

38 DUTKA Ákos, *A Holnap városa* (Budapest: Magvető Kiadó, 1955), 73.

39 Lásd: Ady Endre – Hatvany Lajosnak, in ADY Endre, *Levelezése*, kiad. HEGYI Katalin és VITÁLYOS László, 3 köt., 2:273–274 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 2001), 274.

40 Lásd: ADY Endre, „Félelem és írás”, in ADY Endre, *Összes Prózai Művei: Újságcikkek, tanulmányok*, szerk. FÖLDESSY Gyula és KIRÁLY István, s. a. r. VEZÉR Erzsébet, Ady Endre Összes Művei, 11 köt., 9:361–364 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 362.

E meg nem értettségtől, illetve banalításoktól való félelem összecseng a *Kezdenek nyakukba venni* soraival,⁴¹ mely szintén ekkor, 1909 végén látott napvilágot a *Nyugat*-ban. Tverdota György az ugyanekkor születő kuruc-verseiről szólva pedig pontosan látta meg, hogy Ady – korábbi szerepverseivel ellentétben – éppen ezekben a darabjaiban „jut legmesszebbre a mandátum nélkül élő ember alakjának kimunkálásában [...] ráébred arra, hogy állítólagos küldetése csak üres illúzió volt, hogy nem egy szent ügy hőse”.⁴² Talán emiatt is írhatta a *Szeretném, ha szeretnének* kötetéről az egyik legelső kritika 1910 elején, hogy a póz és a korábban jellemző sallangok a költőről itt már lehullnak, letisztulnak. E kötet is elrendelés-szerű és hiábavaló én-küzdelmekről árulkodik: az Asszonnyal, a fajtával, Istennel, hazája állapotával, a mámorokkal. De e küzdelmekhez és saját nem csilapodó szomjúságához itt, ekkortól szükségszerűen csatlakozik a reménytelenség félelme is. Ezért lehet a *Kocsi-út az éjszakában* főmotívuma a széttöredezettség, a végső részekre esettség. Ha mindezek fényében s e versek születési terepén vizsgáljuk a saját táboron belüli kultikus, kisajátító hangokat, akkor talán megállapítható, hogy a *Nyugat* egy visszás tematikus számmal, saját pozícióstabilizálási szándékkal éppen akkor reagált a korábbi években nagyon is hangsúlyosan felépített Ady-féle én-képre, a váteszi, mandátumos zseniképre, amikor az komoly belső elbizonytalanodásokon ment keresztül.

III.

Frank Kermode már egy korábbi, *A figyelem formái* címet viselő 1985-ös könyvében is hivatkozott arra, hogy „a kánonformálást nem csak a hivatalos írástudók ellenőrzik”;⁴³ kifejtve, hogy az minden esetben egy komplexebb, szélesebb, ún. rendszertörténet eredménye, időben és térben is egy kiterjedt, elhúzódó, többtényezős folyamat. Ezzel szemben a kultusz egyszerűen lehet lezáró, a kezdeti kanonizációt megerősítő, betetőző, és azt blokkoló, akár sematizáló és hiteltelenítő folyamat is a maga visszasságai okán. Ilyen visszasságnak tekinthető, ha a kiépülő kultusz az értelmezésnek mindösszesen egyetlen helyes útját jelöli ki, gátolva az újraértelmezést, elzárva az *oeuvre*-n belül az egyes műveket az

41 „Kezdenek már nyakukba venni, / Hurráh, hurráh. / Milyen jó nem ismertnek lenni” – S amely ilyen sorokkal folytatódik: „Kikre rátörtem szép viharban, / Megfullasztnak csuf diadalban”.

42 Vö. TVERDOTA György, »Rákóczi, akárki, jöjjön valahára«: Ady Endre kuruc-verseiről”, *Iskolakultúra* 16, 7–8. sz. (2006): 24–40, http://real.mtak.hu/57613/1/EPA00011_iskolakultura_2006_07_08_034-040.pdf.

43 Frank KERMODE, *Forms of Attention* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1985).

újraolvasás és az új kontextualizáció lehetőségétől, vagy költészettörténeti szempontból egyenesen folytathatatlan hagyományként tekint a tisztelet övezte írói műhely korábban vázolt örökítő kódjaira. Még gyakoribb, ha a szövegi korpuszról a figyelmet végképp az alkotóra tereli, s annak nimbusza és ismerni vélt (de leginkább kisajátított) elvei mentén múzeumi tárgygyá, csupán (a jelen aktualitásából) csodálni való, érinthetetlen ereklyévé merevíti annak teremtett szöveguniverzumát, amelyre aztán – mint minden öntörvényű zseniképletben – folyamatosan hivatkozni lehet, de sohasem az életmű egészében és összetettségében, értéktelítettségében és színes árnyalataiban, hanem csupán egy-egy sajátjának érzett szeletében, kisajátító olvasatában.

A még pozitív értelemben értett kortársi rajongásnak, tiszteletnek és megbecsülésnek egyik evidens helyszíne a költő kedves városa, Nagyvárad volt. Ady váradi kötődése, „a vér városa” iránti szeretete és személyes elkötelezettsége, innét eredeztethető sokrétű kapcsolati hálója is indokolhatta, hogy a kialakuló kultusz egyik első fókuszpontja már életében az a város legyen, ahol vérbeli publicistává érett, ahol Lédát megismerte, ahol *A Holnap* szellemi köre formálódott. Talán ezeknek is köszönhető, hogy már 1909 januárjától (Rozsnyay Kálmán révén) elkezdtek gyűjteni az Ady-relikviákat, mely gyűjtemény végül 1943-tól került a város birtokába, s képezte a háború után megnyíló Ady Emlékmúzeum alapját. Témánk felől fontosabb, hogy a tragikusan korán lezárult életmű kapcsán mindjárt 1919-ben több mint ötezer koronát gyűjtöttek itt össze közadakozásból egy tervezett helyi (országosan is első) Ady-szobor javára,⁴⁴ s itt alakult meg a költő emlékét hivatalosan is őrizni hivatott, kultuszát tudatosan építeni akaró első irodalmi emléktársaság a halálát követően. A nagyváradi Ady Társaság megalakulása mindazonáltal rögvest éles polémiáktól és markáns kisajátítási kísérletektől lett hangos, mely *az örökségre méltó*, avagy *arra méltatlan* barátok és fegyvertársak apolgetikáját mozgósította.

A Társaság megalakulása 1919. február 19-ére esett, elnökének az irodalmi szerveződésekben mindig is agilis, marxista elveket valló Antal Sándort választották. Az alakuló ülésen tiszteletbeli tagokat is jelöltek, többek között Babits Mihályt, Juhász Gyulát, s a városból épp a világegés első napjaiban, 1914-ben eltávozott Emőd Tamást, ezzel is hangsúlyozva a szellemi kontinuitást a tíz esztendővel korábbi költészeti forrongáshoz, s az Ady mellett megvívott „forradalmi” harcokhoz. Csakhogy az akkorra már inkább divatos kupléíróként ismert Emődöt nem

44 Bár Werthemstein Viktortól kezdve Fehér Dezsőn át Tabéry Gézáig nagyon sokan 100–150 koronát is áldoztak az ügynek, a szoborterv végül elhalt, jött ugyanis az impériumváltás, majd az infláció, a pénzből pedig végül egy pár karikagyűrűre futotta csupán.

egyhangúlag támogatták, néhányan – többek között Zsolt Béla, de maga Antal is – kifogásolták „világnézetének ingatagságát” a Nagy Háború idején, ezáltal Ady eszméihez hűtlennek mondták, s végül csak nehezen, szótöbbséggel emelték a tiszteletbeli tagok sorába. Emőd, akinek minden korábbi kötetét vállalt magyarsága jellemzett, s Antalhoz hasonlóan az asszimiláció híve volt, a hátszágban szolgált, de végül fivéreivel ellentétben magát a frontot nem járta meg, viszont számos pacifista verset jegyzett 1915-ös és 1917-es köteteiben, nyilvánosan visszautasította a tagságot. Válaszul küldött fölényes cikke már mottójában is sokatmondónak bizonyult, melyhez természetesen egy Ady-idézetet választott: „Nyomában cenckek. No, szép kis öröm. / Ezekkel együtt? Nem, nem. Köszönöm.” Cikke nyomán éles hangú polémia bontakozott ki a város legrégebbi napilapjában, a *Nagyvárad* hasábjain. A képtelen vádakra reagálva e cikkben Emőd így írt:

Ha okos és flegmás fiú volnék, tulajdonképp' egy kis mosollyal, egy vállvonintással, egy annyi kis gesztussal, amivel utolsó slukk után a cigarettacsutkát szoktam elvetni, kéne átállépnem e világproblémát, hogy mért bogárizik a gulya Kondoroson vagy Kenderesen, – holott Versaillesben tanácskoznak, Erdélyben botoznak és Pesten koplalnak.

Majd keserűen így folytatta:

De temperamentumos fiú voltam mindig, szerettem a harcot keverni. Szerettem ott lenni, ahol emlegetnek. Meg aztán a vád se kutya, amit hátulról mellbe kaptam. [...] Emőd Tamást két ízben hívták még be a katonasághoz. Közben, amíg cipelte a puskatust, írta tovább a kabarét Debrecenből Pestre, mert kevés volt a napi zsoldja, s így készült el „Ferenc Jóska ládájából” című könyve. Nem ad maiorem gloriam Francisci Josephi, de mert a kesergő katonadal, ahonnan könyve címét kölcsönözte, úgy szól: „Szabadságom el van zárva, / Ferenc Jóska ládájába; / Elveszett a láda kúcsa, / Ki nem szabadulok soha.” Emőd Tamás szabadsága is oda volt bezárva, és ezért írta könyve fedelére: Ferenc Jóska ládájából. Írhatta volna helyette szabadon, néhai Koháry István után azt is: „Az rab vasat penget.” De a könyvben nincs dinasztia-dicséret és tisztelete a militarizmusnak. Nemcsak a címét kellett volna elolvasni, Antal úr és szaktársai. Szomorú és panaszkodó dolgokból áll a könyv, meg egy kis darabból „Atyuska madaurai címmel”, ami 1915-ben merte elmondani, hogy embernek embert ölni nem hőstett, hanem bűncselekmény, és a hős meg a fegyenc egy dolgot művelnek, mikor ölnek.⁴⁵

45 Nevezett cikkében Emőd arra is kitér, hogy a képtelen vádak megfogalmazókkal ellentétben neki mintegy tizenkét versét és pár darabját is betiltotta a cenzúra, lázítás meg izgatás címén. Lásd: „Emőd

Antal Sándor, de legfőképp Zsolt Béla meglehetősen kistíliúen válaszolt Emőd cikkére, egyrészt számon kérve a szerintük nem eléggé antimilitarista versek után immár a „burzsoá” rétegnek írt Emőd-színdarabokat és -kuplékat is, vagyis az „ordenaré kabarét” mint elhajlást és mint főbenjáró bűnököt, vádiratokként használva mindezt a forradalmi kormány hónapjaiban, másrészt olyan mondatokkal, melyek igazolhatatlanok voltak 1919-ben, Ady halálát követően. Zsolt Béla cikke például így konkludált:

A nyáron künnjártam Csucsán. Ady Endre hívott ki és pár napig üldögéltem a piros-síkos nyugvószék mellett, amelyen a „király, a született kegyosztó” heverészett. Szó került mindenről, Pestről, Váradról, emberekről, akikkel együtt háborgott és ivott, akiket szeret, és akiket utál. Emőd Tamásra így jutott sor, ha jól emlékszem, én kérdeztem meg a költőt abból az alkalomból, hogy Emőd hazajött Váradra és egy dráma megírása céljából felmenekült a szőlőhegyre. – „Elzüllött” – mondta Ady és legyintett. – „Az a Gábor Andor legalább kiadott egy komoly verskötetet, hogy belekényszerítse a köztudatba költő mivoltát. De Emőd Tamás nem csinált semmit, ami menthetné.” Ezt mondta nekem Ady Endre. Most, hogy a költő már meghalt, senki sem tekintheti indiszkréciónak, hogy ezzel az idézettel leráncigálom Emőd Tamásról az Ady kölcsönként királyi köntösét.⁴⁶

Emőd stílusos viszontválaszából itt-ott kiérződött a düh is, de még inkább az Adyra való hivatkozás megkerülhetetlensége. 1918. március 3-án Budapestről írott cikkének zárlatában így replikázott:

Végül – amit szegény jó Ady Endre négyszemközt és nagy hegyek közt Zsolt Béla fülebe súgott rólam, odakint Csucsán, az végképpen nem érdekel. Ha Zsolt Béla olyan nagyon esküszik rá, hogy úgy volt, és ha még hozzá Ady Endre se jöhet vissza, hogy ezt az úgy-voltot megcáfolja: képes vagyok elhinni neki. De nem sietek riposztolni, hogy nekem viszont miket súgott a fülemben Ady Endre, halála előtt, alig két hónappal, ugyancsak négyszemközt, nagyon intimus beszélgetés közben. Megnyugtatom Zsolt urat, mindenkiről beszélt, de önről nem. [...] Nem, fiatalember. Én nem szoktam „névtelen cikkek mögé elrejtőzködni” és nem szoktam halott nagy embereknek imputált véleményeikkel felfegyverkezni, ha hiányos a fegyverzetem. Mindenki a maga módja szerint. Én másképp szoktam. Másképp tanultam: Ady Endrétől.

Tamás levele az Ady Társaságnak”, *Nagyvárad*, 1919. máj. 1., 2; illetve lásd még: BAKÓ Endre, „A nagyváradai Ady Társaság”, *Alföld* 30, 5. sz. (1979): 77–80.

46 ZSOLT Béla, „Válasz Emőd Tamásnak”, *Nagyvárad*, 1919. márc. 2., 2–3.

Jól látható, a hivatkozási alapnak, követendő Mesternek tekintett Ady-hívek közötti civakodásban az egyéni ellentéteken túl az „örökség” kérdése és a hiteles örökösöknek a személye, Ady méltó szellemi holdudvara került alig egy hónappal a költő halálát követően már a központba.⁴⁷ Meglehet ezért is érezte úgy a kezdetekben (tehát 1919-ben) még *A forradalmas Ady* címmel esszé író, korábban Nagyváradon is újságíró Szabó Dezső, hogy 1921-ben, egy meglehetősen személyes hangtől fűtött írásában (*Ady arcához*) a következőket közölje: „A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.” Sorait így folytatta:

Sötét szemeit alig hunyta le a magyar fátum költője: apró, éhes ember-dögbogarak mérték ki maguknak hulláját. A hullaevő élősdieknek egy új fajtája támadt: az „Ady barátja”. Csodálatos, hogy ennek a sajátos életű költőnek, aki lényege szerint teljesen baráttalan volt, egyszerre mennyi barátja serkedt. [...] s míg ellenségei – gazul vagy bután – hantján keresztül is bántják irodalmunk legmagyarabb dicsőségét: kis „barátai” egy saját használatra való alkalmatosságot konfekcionálnak belőle. Lajtorja nekik ez a szent hulla: felmásznak rá, hogy tovább látszódjanak. Faltörőkos nekik ez a hulla, hogy kis éhségeik, apró düheik áttörhessék vele az ellenséges frontot. Bűnbocsátó cédula és igazoló levél nekik ez a hulla, sok piszkos kis megalkuvásra, politikai gyávaságra, továbbpusztítására a haldokló fajnak.⁴⁸

Szabó írásának lényege, annak minden polemikussága ellenére és személyeskedő tónusától függetlenül alighanem egyetlen mondatba sűrítendő, mely megszívlelendő maradt az utóbbi száz esztendő Ady-kultuszát tekintve is: „Legjobb lett volna, ha Adyból csak versei maradtak volna fenn.”⁴⁹

47 A vitára a történelmi események tettek végül pontot, s később a feledés fátyla borult rá. Az 1919. március 21-én uralomra jutott Tanácsköztársaság helyi szervei természetesen még támogatták a Társaságot, de egy hónappal később (1919. április 19-én) a bevonuló román csapatok megszüntették annak működését, ügyvezető elnökét, Tabéry Gézát pedig rövid időre letartóztatták.

48 SZABÓ Dezső, „Ady arcához”, in SZABÓ Dezső, *Panasz: Újabb tanulmányok*, 28–38 (Budapest: Ferrum Kiadása, 1923).

49 Uo.